

Nerovnost, chudoba, nejistota

Ilona Švihlíková

Abstrakt: Článek se zaměřuje na ekonomické **souvislosti globalizace**, kořeny tohoto procesu a jejich projevy do dnešní doby. V 70. letech se mění ekonomické základy vyspělých zemí. Od té doby narůstá síla nadnárodních společností, které mění mezinárodní systém dělby práce, rozpojují výrobní cyklus nevídaným způsobem. Postupně se oslabuje ekonomická suverenita zemí.

Všechny tyto faktory ovlivňují postavení práce a následně i fenomény jako jsou nezaměstnanost, chudoba a nejistota. Od 70. let ve vyspělých zemích klesá tzv. wage share, jeden z klíčových makroekonomických ukazatelů. Značí to, že stále více vytvořené hodnoty se rozděluje pro kapitál, tj. ve prospěch zisků. Nezaměstnanost ve vyspělých zemích od 70. let mění svou podobu – stává se strukturální a dlouhodobou. Prudce narůstají různé formy prekarizované práce a ve vyspělých zemích (silně např. v USA) se objevuje fenomén tzv. pracující chudoby. Ruku v ruce s těmito fenomény roste nerovnost v řadě zemí, z vyspělých zemí opět nejsilněji v USA. **Dopady nejsou jen sociální – zakonzervování elit, tj. tendence k oligarchizaci a k poklesu sociální mobility.** Jsou samozřejmě rovněž svázány s fenoménem dluhu jako nástroje disciplinace a udržení systému, resp. odkladu oslabené kupní síly nižších a středních vrstev. Nárůst nejistoty, nemožnost identifikovat se s prací se nutně odráží i v rovině politické. Jednak v kontextu upozornění na problém ve formě různých sociálních protestů (např. hnutí Occupy Wall Street), ale také v nárůstu různých pravicově extrémních stran a hnutí. Tyto tendence k posilování různých xenofobních až fašizoidních uskupení destabilizují celý politický systém, včetně zpochybňování režimu demokracie jako takového.

Kontakty na autory

Univerzita Jana Amose
Komenského Praha,
Roháčova 63, 130 00 Praha,
ilona.svihlikova@gmail.com

Klíčová slova: nerovnost, podíl mzdy, globalizace, financializace, sociální mobilita

Contacts to authors

Jan Amos Komensky
University Prague,
Roháčova 63, 130 00 Praha,
ilona.svihlikova@gmail.com

Inequality, Poverty, Insecurity

Abstract: The article discusses the economic **connections of globalization**, the roots of this phenomenon and its implications for presence. In the 70', the economic bases of developed countries started changing. Since then the economic power of transnational corporations has risen. The TNCs change the international division of labor and divide the production cycle in an unprecedented manner. The economic sovereignty of countries weakens.

All these factors influence the position of labor and consequently phenomena like unemployment, poverty and uncertainty. Since the 70's the wage share, one of the most important macroeconomic indicators, has started sinking in developed countries. This means that a higher proportion of output goes to capital, i.e. to profits. Unemployment in developed countries has also changed its form since

the 70's – it has become structural and long-term one. Forms of precarious labor increase significantly and in the developed countries (especially obviously in the US) the phenomenon of working poverty appears. Hand in hand with these phenomena goes the increase in inequality, of all developed countries again mostly in the US. **The implications are not only social, such as the preservation of elite, i.e. the tendency towards oligarchization and decrease in social mobility.** These implications are also connected with the debt phenomenon, which serves as a factor of discipline and system preservation, or respectively the postponement of weakened purchasing power of the lower and middle income classes. The rise in insecurity and the impossibility to identify oneself with the job has its political implications as well. In the context of reflecting the problem itself it takes form of various social protests (such as Occupy Wall Street), but also can be shown in the rise of various xenophobe and extreme right movements that destabilize the whole political system, including doubting the regime of democracy as such.

Copyright © 2015 by authors and publisher TBU in Zlín. This work is licensed under the Creative Commons Attribution International License (CC BY).

Keywords: inequality, wage share, globalization, financialization, social mobility

Globalizace jako zásadní ekonomický fenomén

Globalizace patří k pojmům, které se vyznačují širokou škálou definicí a přístupů. Samotný termín „globalizace“ se začal hojněji objevovat v 80. letech minulého století, a to především v souvislosti se změnami ve světové ekonomice. Ve zcela obecné rovině se globalizací často rozumí proces intenzivního propojování, smršťování časoprostoru. Podíváme-li se ovšem na jádro tohoto procesu, které spočívá v nové kvalitě ekonomických vazeb, vyvolaných a podpořených rozvojem moderních informačních telekomunikačních technologií, můžeme podmínky jeho vzniku umístit do 70. let minulého století. 70. léta minulého století se stala dekadou nabitou přelomovými ekonomickými změnami, které změnily nejen ideová východiska (nástup neoliberalních politik), ale především se objevily nové problémy a výzvy v ekonomice západních zemí.

Koncentrace problémů zasáhla vyspělé ekonomiky, i proto se globalizace považuje za dílo zemí Západu, někdy zúženěji Spojených států. Protože jde o proces spojený s moderními technologiemi, je logické, že se právě vyspělé země se svým technologickým náskokem staly hybateli této kvalitativní změny.

Podívejme se stručně na důležité změny 70. let v ekonomické oblasti, které následně vytvořily podmínky pro nové struktury, které mají globální povahu a zároveň také omezují ekonomickou suverenitu do té doby dominantního aktéra – národního státu.

Zpomalení v 70. letech se netýká jen ropných šoků let 73/74 a 78/79, ale také dovršení poválečné obnovy. Ropné šoky do této nepříjemné situace vnesly aspekt vyšší inflace a vytvořily tak stagnačně-inflační prostředí (tzv. stagflaci), která vytvořila tlak na změnu dosavadní politiky. K závažným poruchám se zařadil i rozpad tzv. Bretton-woodského systému²⁴, jehož poválečným úkolem bylo stabilizovat měnové podmínky vyspělých zemí. Vazba mezi americkým dolarem a zlatem, se i vzhledem nízké disciplinovanosti politiky Spojených států (financování války ve Vietnamu) stala neudržitelnou. Jednou z reakcí na tuto obtížnou dekádu se stal odklon od keynesiánské politiky a posilování prvků

²⁴ Bretton – Woodský systém byl založen za účelem stabilizace měnového systému. Jeho hlavními prvky byla propojenost amerického dolaru a zlata, přičemž ostatní měny v systému byly navázány na dolar. Jednalo se tedy o systém fixních kurzů. Bretton-woodský systém byl dohodnut již v roce 1944 a fungoval až do počátku 70. let. Jeho rozpad patřil mezi nejdůležitější ekonomické události minulého století.

neoliberální politiky, která získala i své politické reprezentanty v tzv. Nové pravici. Ideový odklon je tedy neodmyslitelně spjat s problémy tohoto desetiletí a se snahou hledat řešení v určitém návratu k intenzivnějšímu zapojení „tržního rozhodování.“²⁵

Politicky podporovaná deregulace a liberalizace obchodních i kapitálových toků, spolu s rozvojem kontejnerové přepravy a moderních komunikačních technologií vytvořila možnost nástup nadnárodních korporací. Tyto existovaly již před érou globalizace, stačí zmínit např. ropný kartel Velké sedmičky. Byly nicméně spíše okrajovým jevem, neboť většina ekonomického dění probíhala v rámci národního státu. Ekonomická suverenita státu, jeho schopnost aplikovat a vynucovat vlastní hospodářská rozhodnutí byla tedy v předglobalizačním období relativně silná. Rozšíření nového vskutku globálního aktéra jakým jsou právě nadnárodní korporace, tuto ekonomickou suverenitu státu významně narušilo. A nejen to: nadnárodní korporace dnes ovládají zhruba 80% mezinárodního obchodu. Zásadním způsobem determinují mezinárodní dělbu práce. Roztříštěný výrobní cyklus prohlubuje závislost mezi zeměmi, přispívá k nárůstu specializace a zároveň i k poklesu národohospodářské univerzality²⁶. Je klíčové, jak se daná země do sítě nadnárodních firem (resp. šířeji tzv. globálních hodnotových řetězců) zapojí, jaká přidaná hodnota jí připadne, neboť to determinuje následně její pozici v mezinárodní dělbě práce. Je třeba rovněž uvést, že nadnárodní korporace disponují vysokou mírou mobility, která je charakteristickým rysem globalizace. Možnost odejít z určitého prostoru a přemístit se jinam patří k nezanedbatelným výhodám podobně jako možnost vytvářet si pravidla na míru. Právě možnost přesunu výrobních kapacit umožňuje nadnárodním korporacím vykonávat na státy efektivní tlak na změnu hospodářských politik jejich „žádoucím“ směrem. Kritičtí ekonomové, např. Joseph Stiglitz, hovoří o tzv. závodu ke dnu. Jde o globální tlak na snižování standardů, ať již v oblasti sociální (přemísťování výroby do zemí s nízkou úrovní mezd, bez vlivu odborů apod.), či ekologické. Nelze ale zapomenout ani na tlak na snižování daní (daňový dumping), doprovázený zároveň možnostmi získat pro investiční záměr řadu výhod vyjádřených často v balíčku „investiční pobídky.“ Nelze zapomenout ani na to, že i pro tyto aktéry je k dispozici infrastruktura daňových rájů, či používání tzv. vnitropodnikových cen. Ty pro změnu umožňují tzv. daňovou optimalizaci, tj. možnost pomocí umělých cen v síti mateřské firmy a dceřiných poboček přesouvat zisky či ztráty do míst, kde je to nejvýhodnější. Řada nadnárodních firem disponuje aktivy, která převyšují HDP středně velkých či malých zemí. Kromě toho se ovšem jedná o aktéry, kteří jsou řízení centrálně a představují tak obrovské plánované ekonomiky řízené velmi direktivními způsoby. Jejich síla nespočívá v tom, že na trhu vítězí, ale naopak v tom, že jsou schopny se mu vyhnout, resp. si vytvořit pravidla přesně pro svou potřebu. Typickým nástrojem „disciplinace“ státu je tzv. doložka investor – stát, neboli ISDS²⁷. Jedná se o doložku, která nadnárodním korporacím umožňuje ještě efektivněji omezovat návrhy hospodářské politiky, pokud by měly za následek možnost snížení zisků v budoucnu. Tato doložka je silnou mocenskou pákou nadnárodních korporací, protože pod hrozbou soukromé arbitráže vylučuje jinou hospodářskou politiku než tu, která korporacím vyhovuje. Dosavadní zhodnocení působení, učiněné např. UNCTAD²⁸, vyznívá minimálně velmi kontroverzně a vzbuzuje celosvětové obavy z používání této doložky.

Možnost přesouvat kapitál a tedy i výrobní kapacity (technologie, doprava) de facto po celém světě vytváří globální konkurenci nejen mezi jednotlivci, ale taktéž mezi regiony a státy. Ekonomická moc se přesouvá od států k soukromým aktérům, kteří ale nenesou za svá rozhodnutí žádnou politickou odpovědnost, ani politickou legitimitu. K tomuto závažnému rozporu se ještě dále vrátíme.

²⁵ V uvozovkách proto, jelikož trh je samozřejmě sociální konstrukt, který nelze oddělit od doby a „okolí“, od povahy aktérů, jejich zájmů apod.

²⁶ Národohospodářská univerzalita reflektuje širokou produkční základnu ekonomiku, provázanost odvětví a s tím související nižší míru specializace a závislosti. Mezinárodní obchod má v takovýchto podmínkách roli spíše doplňkovou, příp. i funkci udání přebytků z domácího trhu.

²⁷ Doslova: Investor state dispute settlement neboli řešení sporů mezi investorem a státem.

²⁸ UNCTAD: World Investment Report 2013

Financializace je další významným trendem, který je spjat s globalizací. Prvotním popudem byl rozpad Bretton-woodského systému, který zrušil dominanci fixních kurzů a umožnil centrálním bankám větší manévrovací prostor. Proces deregulace zasáhl silně právě oblast finančnictví. Za určitý vrchol tohoto procesu můžeme považovat rok 1999, kdy ve Spojených státech došlo ke zrušení tzv. Glass-Steagallova zákona, který byl přijat v reakci na Velkou Depresi²⁹. Nepřekvapí, že právě zrušení této významné regulace oddělující komerční a investiční bankovníctví umožnilo opakování negativních finančních jevů, které vyvrcholily v bublině na trhu nemovitostí a nakonec přerostly v tzv. Velkou recesi v roce 2008. Financializace je charakteristická posilováním tzv. sektoru FIRE³⁰ na ekonomice, ať již z hlediska tvorby HDP, či zaměstnanosti. Znamená také, že se stále více statků komodifikuje finančním a privátním způsobem, uveďme např. privatizace penzijního systému, které byly experimentálně započaty v Chile pod Pinochetovou diktaturou. Proces financializace byl podpořen i globálním tlakem na uvolňování pohybů kapitálu např. Mezinárodním měnovým fondem. Moderní informační technologie umožnily bleskurychlé přesuny kapitálu po celém světě. Objevili se i noví aktéři silně spekulativní povahy, kteří začali používat vysokou páku zdůrazňující riziko v jejich „podnikání.“ Hedgeové či private equity fondy³¹ se staly nejen mocnou součástí mezinárodního finančního systému, ale také destabilizujícím faktorem.³² Není překvapivé, že od 90. let minulého století ve finančním systému narůstá frekvence poruch. Ty mají např. podobu různých bublin (japonská na konci 80. let, bubliny dot.com ve Spojených státech, bublina na trhu nemovitostí, ropná bublina v roce 2008...). Bubliny vlastně vyjadřují enormní množství likvidity³³, které celosvětově hledá vhodné zhodnocení. Protože ho stále méně nachází v klasické produkční činnosti, směřuje do spekulace na komoditní indexy, kurzy měn (tzv. *carry trade*) atd. Kromě bublin se objevují finanční krize, nejprve na semiperiferii systému, které až právě v roce 2008 z bubliny na trhu nemovitostí kvůli používání finančních nástrojů zasáhly nejen Spojené státy. Finanční krize, ukazující zranitelnost a nestabilitu systému, se objevily od roku 1994 od Mexika po jihovýchodní Asii, Rusko, Turecko, Brazílii a Argentinu.

Takovéto zásadní změny od poválečné éry, kdy se kladl důraz na společná pravidla a na možnost státu mít ekonomický vliv na svém území, nemluvě o rozvoji konceptu rozvoje tzv. sociálního státu ve většině vyspělých zemí, musely být podpořeny také institucionálně.

Těmito institucemi se staly především Mezinárodní měnový fond (MMF) a Světová banka. V 80. letech MMF přebral roli tzv. věřitele poslední instance. Vzhledem k systému hlasování hájil a nadále hájí zájmy věřitelů, což byly a jsou především západní finanční skupiny. První „zkouška“ byla v podobě vypořádání se s dluhovou krizí v Latinské Americe na počátku 80. let. MMF v posílené pozici věřitele poslední instance začal poskytovat tzv. podmíněné půjčky, resp. používat doložku podmíněnosti (*conditionality*). Podmíněnost poskytnutí záchranné půjčky v dluhové krizi spočívala v zavedení neoliberálních reforem. Ty se týkaly škrtů v sociální oblasti, flexibilizace trhu práce, či zvyšování nepřímých daní. Právě tento přístup se stal dalším kanálem, jak neoliberální směřování rozšířit po celém světě jako „standard“, svého druhu manuál, jak provádět hospodářskou politiku prospěšnou pro

²⁹ Velká Deprese, která vypukla v roce 1929, byla největší systémovou krizí minulého století. Jedním z jejích příčin byla spekulace ve finančním sektoru. Následně, jako poučení z této krize, byl ve Spojených státech, navzdory odporu bankovního sektoru, přijat tzv. Glass-Steagallův zákon, jehož úkolem bylo oddělit komerční (střadatelské) a investiční bankovníctví.

³⁰ Anglická zkratka „finance, insurance, real estate“, neboli finančnictví, pojišťovnictví, nemovitosti.

³¹ Hedgeové a private equity fondy patří mezi prominentní spekulativní aktéry. Používají vysokou páku, tj. značný poměr cizího kapitálu vůči vlastnímu a vytváří tak ve finančním systému značné riziko. Tyto fondy podstupují značné riziko a používají agresivní spekulativní strategie.

³² Připojme ještě tzv. supí fondy (*vulture funds*), které si své živobytí založily na obchodování s dluhem často velmi chudých zemí. Při dluhové krizi koupí dluhopisy země doslova „za babku“ a následně začnou vymáhat plnou výši dluhu. Poslední obětí takového jednání supího fondu je Argentina.

³³ Bubliny můžeme chápat jako nadměrný nárůst ceny určitého aktiva (např. ropa, nemovitosti), které je vyvoláno přílivem likvidity na tento trh v očekávání nadprůměrných zisků. Nárůst ceny ale nemá oporu v reálné poptávce a nabídce. Bublina je navíc často spjata se značným optimismem vyjádřeným zhruba slovy tento trh /aktivum již nikdy nepůjde dolů, cena bude již jen stoupat.

kapitál, nikoliv pro práci. Manuál byl završen vytvořením tzv. Washingtonského konsenzu, symbolicky v roce 1989, který shrnuje pravidla pro aplikaci té „jediné správné“ hospodářské politiky, která plně vnímá globalizaci a její aktéry a je v naprostém rozporu s politikou keynesiánskou. Stručně řečeno zahrnuje nejen víru v tržní mechanismus³⁴, ale i konkrétní doporučení, která je možno shrnout pod trojici: deregulace, liberalizace, privatizace. I vzhledem k načasování Washingtonského konsenzu se stal jedním z hlavních vodítek pro transformační proces zemí bývalého východního bloku s katastrofickými výsledky především v Rusku a na Ukrajině.

Cílem tohoto článku není podrobně rozebírat mix hospodářských politik, ale zaměřit se na dopady v oblasti sociální, v prohlubování nerovnosti a rozšiřování chudoby. Globalizace posunula kapitalistický systém do nové úrovně. Silná propojenost znamená vyšší citlivost vůči hospodářskému vývoji v systémově důležitých zemích, rychlé přelévání šoků a krizí, ale bohužel ukazuje i chybějící ochotu k hlubší koordinaci hospodářských politik. Silná kapitálová mobilita umožněná rozvojem moderních technologií a podpořená ideově kapitálovou liberalizací a deregulací ve finančním sektoru vytvořila prostředí, které kapitálu nabízí silné výhody nad faktorem práce. Nejde ale „jen“ o mobilitu kapitálu, protože právě stagnační fáze ekonomik vyspělých zemí v 70. letech vytvořila dostatečnou motivaci pro nástup pracovně-úsporných technologií, které je dále umožněno přesouváním části výrobního procesu po celém světě. Práce se pod kombinací takovýchto jevů a tendencí nevyhnutelně dostává do marginalizované pozice. Jejím novým úkolem je přizpůsobit se ekonomickému vývoji, který je ale šit na míru kapitálu, konkrétně novým aktérům, které představují nadnárodní korporace a finanční skupiny. Tlak na přizpůsobení se (které můžeme mít širokou škálu podob) má i oporu v tvůrcích hospodářské politiky, neboť je spojeno i s působením nadnárodních organizací jako je právě uvedený MMF.

Globalizace: dopady na trh práce

Hlavním makroekonomickým trendem od 70. let do dnešní doby je pokles tzv. wage share, neboli podílu mezd na produktu ve vyspělých zemích. Než objasníme tyto tendence a vložíme je do souvislosti s narůstající nerovností a nejistotou, dodejme, že ani České republice se tyto tendence samozřejmě nevyhýbají, neboť je součástí prostoru zemí Západu a včleněna dominantně přes nadnárodní korporace zemí EU do mezinárodní dělby práce. Dlouhodobé tendence v oblasti trhu práce, vývoje mezd i nerovnosti sleduje ILO – Mezinárodní organizace práce, proto je v této části značně čerpáno právě z analýz a databází této instituce.

Právě ILO ve *Wage Report 2012/2013* uvádí značné množství analýz a studií, které se zabývají vysvětlením klesajícího wage share od 70. let. ILO se zaměřilo na čtyři faktory, jejichž relevanci zkoumalo: technologický pokrok³⁵, globalizaci obchodu, rozvoj financionalizace a pokles síly odborů. Dochází ve svých modelech k závěru, že největším problémem je financionalizace. Podle modelů ILO je financionalizace zodpovědná téměř z poloviny za pokles wage share. Pozoruhodná jsou zjištění týkající se technologií. Zatímco ve vyspělých zemích mají vliv na pokles wage share (jsou tedy pracovně-úsporné), v zemích rozvíjejících se tomu tak není. Zde technologie působí pozitivně, mají vliv na růst wage share.

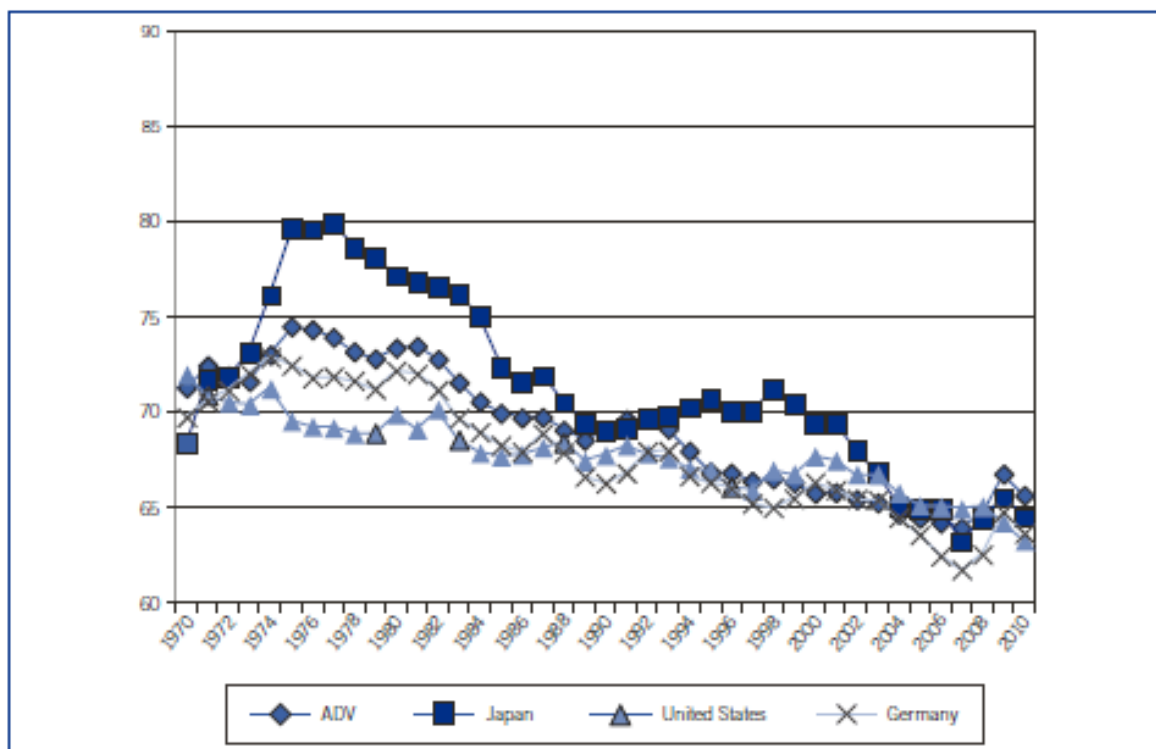
³⁴ Joseph Stiglitz později bude hovořit o tržním fundamentalismu, nebo o primitivní učebnicové ekonomii. Tento přístup je silně matematický, považuje člověka za „homo oeconomicus“ a jeho rozhodování za plně racionální. Sociální, historický, hodnotový kontext zcela absentuje. Politika je vhodná pro kohokoliv, kdykoliv, nastavení tržního systému se stává cílem samo o sobě.

³⁵ Technologický pokrok je nejčastější vysvětlení používané MMF a OECD. Pozoruhodné ovšem je, že toto zjištění nejsou schopny aplikovat v doporučeních hospodářské politiky. Logicky by totiž měl minimálně padnout návrh na snížení pracovního týdne ve vyspělých zemích. Místo toho se výše zmíněné instituce věnují flexibilizaci, rušení minimální mzdy apod. Je ovšem pravdou, že především v MMF v posledních letech dochází k revizi řady tradičních přístupů.

Jasně se tedy ukazuje, že jsou v jiné fázi cyklu³⁶, rozvojové a rozvíjející země jsou opožděny za vyspělými.

Rovněž studie OECD *Employment Outlook 2012* došla k závěru, že hlavním faktorem poklesu wage share ve vyspělých zemích v období 1990–2007 je technologická změna a kapitálová akumulace. Podle OECD tyto faktory zodpovídají až za 80 % poklesu wage share uvnitř odvětví.³⁷

Přestože u nás „wage share“ nepatří k příliš známým a analyzovaným indikátorům, jeho význam je pro pochopení situace na trhu práce naprosto klíčový. Pokles wage share tváří v tvář růstu produktivity ukazuje, že z koláče produktu jde faktoru práce stále menší část. Klesající podíl vyjadřuje nejjasněji marginalizaci faktoru práce. Souvisí s poklesem efektivní poptávky, která je pak částečně kompenzována nárůstem soukromého dluhu.

Graf 1. Wage share ve vyspělých zemích jako celku, Německu, USA a Japonsku, 1970–2010.

Zdroj: ILO: *Wage Report 2012/2013*, s. 43.

Druhou stranou mince je samozřejmě nárůst podílu zisků na produktu. Kapitál si bere na úkor práce, konstatuje lapidárně americký ekonom Paul Krugman.³⁸ Kapitál tedy disponuje dostatečnou silou nad prací, aby si byl schopen brát větší část ze společně vytvořeného produktu navzdory tomu, že produktivita práce roste. Tento jev nevyhnutelně vede i k tomu, že se rozpojuje vazba mezi růstem mezd a produktivitou práce.

Roste tedy disproporce mezi vývojem produktivity práce a průměrnými mzdami. ILO ve *Wage Report 2012/2013* konstatuje, že v letech 1999–2011 rostla produktivita práce dvakrát rychleji než mzdy. Uvedme příklady Spojených států a Německa. Od roku 1980 se produktivita práce v USA zvýšila

³⁶ Rozvojové a rozvíjející se země jsou tzv. ve fázi dohánění, mají velký prostor pro nárůst produktivity extenzivní i intenzivní cestou. Naproti tomu země vyspělé mají již stabilizovanou ekonomickou strukturu, prostor pro růst je menší a logicky tak dosahují pomalejších temp růstu. Proto nelze růstová tempa těchto dvou kategorií zcela srovnávat.

³⁷ *Wage Report 2012/2013* (ILO, s. 50).

³⁸ Krugman, P. (2012). Robots and Robber Barons. *NY Times*. Dostupné z: http://www.nytimes.com/2012/12/10/opinion/krugman-robots-and-robber-barons.html?_r=0

o 85 %, ale mzdy jen o 35 %. V Německu se pak produktivita zvýšila o 25 %, ale mzdy za poslední dvě dekády stagnovaly.³⁹

Tyto trendy se odrážejí také v tom, že míra nezaměstnanosti přestává dostatečně věrně odrážet sociální problémy na trhu práce.⁴⁰ Vypovídající schopnost tohoto klasického indikátoru klesá. Ve vyspělých zemích rychle roste tzv. pracující chudoba, která je jen dalším vyjádřením prekarizovaného postavení faktoru práce. Pracující chudoba je spojena např. s kombinací řady neuspokojivých částečných úvazků, které neposkytují dost zdrojů k obživě. Nárůst pracující chudoby ve Spojených státech vystihuje rostoucí počet těch, kteří jsou závislí na potravinových poukázkách. Nejde ale zdaleka jen o Spojené státy, zvětšující se pracující chudobu najdeme také např. v Německu.

Situace se stává dost dramatickou na to, aby i ekonom MMF, O. Blanchard, uvedl, že procento propouštěných zaměstnanců na dlouhá období stoupá v každé recesi už po desetiletí.⁴¹ Rovněž údaje ILO uvádějí, že situace se zhoršuje především ve vyspělých zemích, kde je vysoká nezaměstnanost, ve spojení s razantním zmenšováním se segmentu střední třídy. Rostou počty jak dlouhodobě nezaměstnaných, tak tzv. odrazených pracovníků (discouraged), kteří pak už nejsou ani zahrnuti ve statistice. Zhoršuje se rovněž kvalita pracovních míst. ILO zde uvádí Německo jako zemi, kterou sice netrápí „oficiálně“ vysoká čísla nezaměstnanosti, ale trpí vysokou měrou nedobrovolných zkrácených úvazků. Od roku 2010 se znovu ve vyspělých zemích obnovil trend nárůstu nerovnosti, přičemž polarizace mezd a destrukce střední třídy pokračuje již více než dvacet let.⁴²

Vrátíme-li se k pracující chudobě, tak je na potravinových poukázkách závislých 48 milionů Američanů. Pro srovnání, v roce 2000 to bylo jen 17 milionů Američanů. I toto číslo tedy dokumentuje hluboké změny v americké společnosti, mizení americké střední třídy.⁴³

Německý tzv. nízkovýdělečný sektor zahrnuje podle nejnovějších dat 22,2 % pracujících, což odpovídá osmi milionům německých pracujících. V rámci EU je signifikantní, že Německo v rozšíření nízkovýdělečného sektoru předstihují pobaltské země, Rumunsko či Polsko. Naopak na druhém konci žebříčku se nachází Skandinávie.⁴⁴ Ještě před rokem byl podíl nízkovýdělečného sektoru 20,6 %, takže se jedná o rychlý nárůst. Nízké výdělky se koncentrují na „atypické úvazky“, výjimkou ale nejsou ani u řádných pracovních smluv.⁴⁵

Dalším rysem nové podoby trhu práce je rostoucí nerovnost. I zde jsou „předvojem“ Spojené státy, jejichž míra nerovnosti se vymyká kontextu vyspělých zemí. Překračuje rovněž vysoce úroveň 0,42

³⁹ Vidíme, že pracovní faktor je marginalizován, přidaná hodnota jde směrem ke kapitálu. Wage Report 2012/2013 (ILO, s. xiv).

⁴⁰ Vykazování míry nezaměstnanosti trpí řadou problémů. Ze statistik mohou vypadnout tzv. odrazení pracovníci, ti, kteří se vzdali naděje, že někdy najdou práci. Nárůst prekarizace práce jak v podobě nízkých mezd, tak i částečných úvazků i jiných nestandardních smluv jako je zero-hour contract vedou k tomu, že mít práci již absolutně neznamená nemít sociální problém. Proto je potřeba intenzivně brát do úvahy pracující chudobu.

⁴¹ MMF varuje: Evropa a Amerika čelí „sociální explozi“. *Britské listy* (2010). Dostupné z: <http://blisty.cz/art/54517.html>. Původní zdroj (i s grafem) dostupný na: <http://www.telegraph.co.uk/finance/financialcrisis/8000561/IMF-fears-social-explosion-from-world-jobs-crisis.html>

⁴² ILO: *World of work*, 2013.

⁴³ Feeding America's Poor: why food stamps won't go away. *Channel Four News* (2013). Dostupné z: <http://www.channel4.com/news/usa-food-stamps-poor-hunger-poverty-politics>

⁴⁴ Gewaltiger Niedrig-lohn Sektor in Deutschland. *Focus* (2013). Dostupné z: http://www.focus.de/finanzen/news/deutschland-im-oberen-drittel-jeder-fuenfte-arbeitnehmer-bekommt-niedrigloehne_aid_1010272.html

⁴⁵ Grafy a rozložení z roku 2010, viz Immer mehr Deutsche verdienen immer weniger. *Die Welt* (2012). Dostupné z: <http://www.welt.de/wirtschaft/article109132916/Immer-mehr-Deutsche-verdienen-immer-weniger.html>

Giniho koeficientu⁴⁶, která bývá považována za zlomovou hranici, za níž je ohrožena sociální stabilita společnosti.⁴⁷ I nejnovější studie provedené americkým FEDem ukazují, že nerovnost stále roste, neboť jen nejbohatší zaznamenali nárůst svých příjmů v pokrizovém období, zatímco mzdy středních a nižších tříd stagnovaly, resp. klesaly.⁴⁸

ILO ve *World of work 2013* uvádí velmi znepokojující čísla týkající se nerovnosti. Vrcholový manažer ve Spojených státech nyní vydělává 508x více než průměrný zaměstnanec. Pokud vezmeme jen průměrného manažera (tedy nikoliv CEO⁴⁹), pak je to 167x, ve Velké Británii 113x více a v Německu 81x. Jistě není třeba zdůrazňovat, že tato čísla nemají s produktivitou nic do činění. Je na první pohled nepředstavitelné, že by produktivita vrcholného manažera byla 508x(!) vyšší než produktivita průměrného zaměstnance. Ukazuje se nicméně, že příjmy vrcholových manažerů zkreslují wage share. Jejich příjmy už mají spíše charakter renty, a pokud by byly z ukazatele wage share odstraněny, jeho pokles by byl ještě dramatictější.

Nárůst nerovnosti ale není „pouze“ otázkou vnímané spravedlnosti a legitimacy systému. Má nepopiratelné ekonomické implikace. Velmi nerovná společnost je nutně také ekonomicky deformovaná. Nižší a střední třída má omezenou kupní sílu, kterou může kompenzovat rostoucím zadlužením. Kromě dluhu se zde objevuje i další součást procesu financionalizace, tzv. efekt bohatství⁵⁰. Pokud nerostou dlouhodobě mzdy, mohou některé domácnosti těžit z nárůstu cen určitých aktiv (pokud taková mají, např. nemovitosti). Efekt bohatství je ovšem často spojen právě s bublinami, jak ukázal i vývoj na trhu nemovitostí ve Spojených státech v letech 2006-2008. Naopak 1% nejbohatších kumuluje stále větší bohatství a vytváří si tomu na míru odpovídající struktury s dominancí renty. Zatímco stále větší části společnosti se ocitají v situaci silné nejistoty, ono 1% nejbohatších se právě pomocí renty dokázalo odpojit od reálné ekonomiky a jeho vazba na HDP oslabuje.⁵¹

Sociální a politické konsekvence

Výše popsaná podoba trhu práce má ovšem na člověka i společnost hluboké dopady, nejen ekonomické. Flexibilizace se stává vlastně **institucionalizovanou nejistotou**. Sociolog Z. Bauman dosti přesně o flexibilitě zaměstnance řekl: „Jeho svobodu volit, přijímat, nebo odmítat, natož zavádět svá vlastní pravidla hry, je třeba okleštit na co nejmenší minimum.“⁵²

Kapitalistický systém byl vždy spjat s nerovností a nejistotou. Jako určité poučení II. světové války byl nicméně v poválečných letech budován tzv. sociální stát, i když měl v různých zemích různou podobu. Právě sociální stát se stal stabilizujícím faktorem mezi kapitálem a prací. Se sociálním státem je spjata kombinace vysokého ekonomického růstu spjatého s poválečnou obnovou a nízké nezaměstnanosti, které se spolu s pracovními technologiemi postaraly o bezprecedentní nárůst životní úrovně a zmenšení nerovnosti. Kromě této specifické situace, tj. časového kontextu po Velké depresi a II.

⁴⁶ Gini koeficient měří příjmovou nerovnost. Jeho hodnoty se pohybují od 0 (zcela rovná společnost) do 1 (zcela nerovná společnost). Hodnota 0,42 se považuje za zlomovou z hlediska sociálního smíru a stability společnosti, její překročení indikuje pravděpodobnost sociálních konfliktů, nepokojů atd.

⁴⁷ ILO pro Spojené státy uvádí hodnoty 0,477

⁴⁸ Švihlíková, I. (2014). Nůžky mezi bohatými a chudými se rozevírají dál. *E15*. Dostupné z: <http://nazory.euro.e15.cz/komentare/ilona-svihlikova-nuzky-mezi-bohatymi-a-chudymi-se-rozeviraji-dal-1126369>

⁴⁹ Chief executive officer – mohli bychom přeložit jako generální ředitel.

⁵⁰ Efekt bohatství souvisí s aprecií určitého aktiva, která poskytne (obvykle na limitovanou dobu) zdání navýšení příjmů. Např. ve Spojených státech masivní efekt bohatství, který byl ovšem vyvolán bublinou na trhu nemovitostí, vedl ke kumulaci dalších výdajů, leasingu apod. Po prasknutí bubliny se efekt bohatství obrací.

⁵¹ Trade and development report, II. Kapitola. *UNCTAD* (2014). Dostupné z http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/trdr2014overview_en.pdf

⁵² Bauman, Z. (1999). *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha: MF, s. 125.

světové válce, poválečné obnovy, nízkých cen ropy, je třeba také uvést konkurenční východní blok, který existenci sociálního státu částečně politicky motivoval a zdůvodňoval.

Ve chvíli, kdy se kapitál stává nadnárodním a kdy „hrozba“ východního bloku padá, se situace mění. Od 80. let se proto objevují tendence sociální stát „zmodernizovat“. Nejde jen o politické rozhodnutí, jak bylo naznačeno v první části, národní stát disponuje omezenějším manévrovacím prostorem pro tvorbu hospodářské politiky. Omezení jsou především na straně příjmů, neboť jak korporace, tak bohatí jedinci disponují řadou možností, jak se vyhnout placení daní. Jak uvádí také Eurostat (Taxation trends), od 90. let v EU prudce klesá sazba daně z příjmu korporací a naopak se zvyšuje důležitost nepřímých daní, např. DPH. Nepřímé daně ovšem mají regresivní charakter a intenzivněji dopadají na slabší skupiny.⁵³

Tlak na škrty veřejných výdajů ještě vzrostl po sérii dluhových krizí v Eurozóně, přestože ve většině případů byl jejich příčinou dluh soukromého sektoru (bankovního), nikoliv nadměrně vysoké dlouhodobé deficity veřejných financí. Politika podmíněné záchrany MMF (v případě Eurozóny tzv. Trojky) se ovšem orientuje právě na škrty v oblasti sociální.

Systematické oslabování sociálního státu samozřejmě vede k narůstajícímu sociálnímu napětí, které může mít podobu protestů, stávek, demonstrací a dalších. Nezůstává ale „jen“ u nich. Posilují také (v případě EU) euroskeptické strany, které významně uspěly při nedávných volbách do Evropského parlamentu. Rozrůstají se extremistické tendence, protesty proti přistěhovalcům (např. britská UKIP, Zlatý úsvit v Řecku). Objevují se i separatistické tendence, které kromě neuspokojených národních ambicí signalizují rozchod určitého regionu s politikou centra.⁵⁴

Objevují se ale i nová hnutí, která právě problematiku nerovnosti, nejistoty a rostoucí chudoby akcentují a snaží se hledat řešení mimo současný rámec hospodářských politik. Značný dopad na Spojené státy mělo hnutí Occupy Wall Street, které se inspirovalo dnes článkem Josepha Stiglitze „Vláda jednoho procenta, jedním procentem, pro jedno procento“ a následně vytvořilo slogan „My jsme 99%.“ Hnutí Occupy Wall Street se ve Spojených státech pokusilo akcentovat problém nerovnosti, která je ovšem v americké společnosti do značné míry stále vnímána individualizovaně, nikoliv jako v kontinentální Evropě coby součást systémových problémů.

Uvedme dále např. řeckou koalici Syriza, či španělské hnutí Podemos. Hledání jiných cest pokračuje i v řadě odborněji zaměřených skupin, např. ve Spojených státech je to New Economy Movement, v Evropě intenzivně působí New Economic Foundation.

Nerovnost, vytvářející si rentiérské struktury, narušuje sociální mobilitu. To je významné téma i ve Spojených státech, které jsou se sociální mobilitou (resp. s její iluzí) vyjádřeném v mýtu self made-mana nerozlučně spjaty. Tzv. americký sen se ovšem mívá se socio-ekonomickou realitou. Jak ukazují nejnovější studie, sociální mobilita ve Spojených státech je ve srovnání s ostatními vyspělými zeměmi nízká.

V článku v *NY Times*,⁵⁵ který několik studií k sociální mobilitě shrnuje, se lapidárně konstatuje, že americký sen „vypracovat se“ je americké civilní náboženství. To koneckonců vystihl dobře již americký sociolog Martin Lipset. Problém je v tom, že právě Spojené státy mají menší sociální mobilitu než Kanada a než západoevropské země. V nejnižší třídě zůstane 42 % jejich příslušníků, kdežto v Dánsku je to jen 25 %. Zajímavé je, že rovněž podíl těch, kteří se ze střední třídy propadnou dolů, je větší, než

⁵³ Taxation trends in the EU. *Eurostat* (2013). Dostupné z http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2013/report.pdf, s. 30-37.

⁵⁴ Typickým příkladem je Skotsko, jehož obyvatelé preferují sociální stát a odmítají politiku Londýna, která je neoliberální a podporuje finanční skupiny London City.

⁵⁵ Harder for Americans to rise from lower rungs. *NY Times* (2012). Dostupné z http://www.nytimes.com/2012/01/05/us/harder-for-americans-to-rise-from-lower-rungs.html?pagewanted=all&_r=1&

těch, kteří se „vypracují“ nahoru. Slabá sociální síť, vysoká míra uvěznění, přetrvávající rasismus a špatný přístup chudých dětí ke vzdělání, to vše jsou příčiny, proč americký sen zůstává patrný jen v hollywoodské produkci.

O něco starší studie OECD ukazuje totéž. Mýtus self-made mana na USA neplatí a je rozhodně více doma právě ve Skandinávii než v USA či Velké Británii.⁵⁶

Dlouhodobou nerovnost a její politické konsekvence potvrzuje i aktuální studie Princetonské univerzity, která dochází k závěru, že Spojené státy se podobají spíše oligarchii než demokracii. Odcitujme část: „Hlavní bod, který vyplývá z našeho výzkumu, ukazuje, že ekonomické elity a organizované skupiny zastupující byznys mají značný nezávislý dopad na vládní politiky USA, zatímco masově založená hnutí a průměrní občané⁵⁷ mají malý, nebo žádný nezávislý vliv.⁵⁸“ Již Robert Dahl ve své klasické knize *Demokracie a její kritici* upozorňoval na to, že vysoká ekonomická nerovnost s demokracií není slučitelná.

Globalizace prohlubuje asymetrii mezi ekonomickou mocí, která je nadnárodní, a mezi politickou legitimitou, stále slabší, ale navázanou na národní stát. Zatímco očekávání občanů jsou spjata se státem, je tento ve své hospodářské politice více a více omezen. Nejistota je tak prohlubována hned z několika stran. Jsou to v první řadě samotné ekonomické podmínky, kdy především pracovní-úsporné technologie a přesun výrobních kapacit nadnárodními korporacemi naprosto mění povahu pracovního trhu. Výsledky již byly stručně představeny: jsou jimi z makroekonomického pohledu klesající wage share, rozpojení vztahu mezi produktivitou práce a mzdou, nárůst nerovnosti. Druhým faktorem je dlouhodobé oslabování jednoho ze stabilizátorů kapitalistického systému – sociálního státu. Omezování sociálního státu nejenže zvyšuje nejistotu, ale prohlubuje také sociální problémy a má i své politické konsekvence. Pracující čelí nejen konkurenci levnějších „lidských zdrojů“ např. z oblastí jihovýchodní Asie, ale stále více i rozšiřováním moderních technologií, které se bez lidské práce obejdou zcela. Miloš Pick, který různé podoby sociálního státu bedlivě analyzoval, došel k následujícímu závěru: „Ještě nikdy lidstvo tolik nepotřebovalo posílit sociální stát. A ještě nikdy jej tolik neoslabovalo.“⁵⁹

Není divu, že rostoucí míra nejistoty se odráží i na změnách v politické sféře: posilování různých extrémních a xenofobiích hnutí, na úrovni evropské nárůst popularity euroskeptických stran, ale i nových participačně založených subjektů.

Nejistota ovšem nesílí pouze u jednotlivců, ale je průvodním znakem celého systému, který se ocitá na křižovatce dalšího budoucího vývoje.

Literatura

Bauman, Z. (1999). *Globalizace. Důsledky pro člověka*. Praha: MF.

Boren, Z. (2014). The US is an oligarchy, study concludes. *The Telegraph*. Dostupné z: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/northamerica/usa/10769041/The-US-is-an-oligarchy-study-concludes.html>.

⁵⁶ Intergenerational social mobility in the OECD countries. *OECD* (2010). Dostupné z <http://www.oecd.org/eco/growth/49849281.pdf>

⁵⁷ Průměrný viděno příjmově, tj. 50. percentil příjmů. (nacházející se v polovině příjmového rozdělení)

⁵⁸ Boren, Z. (2014). The US is an oligarchy, study concludes. *The Telegraph*. Dostupné z: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/northamerica/usa/10769041/The-US-is-an-oligarchy-study-concludes.html>.

⁵⁹ Pick, M. (2009). *Stát blahobytu, nebo kapitalismus? My a svět v éře neoliberalismu 1989-2009*. Všeň: Grimus, s. 113.

- Immer mehr Deutsche verdienen immer weniger. *Die Welt* (2012). Dostupné z <http://www.welt.de/wirtschaft/article109132916/Immer-mehr-Deutsche-verdienen-immer-weniger.html>
- Taxation trends in the EU. *Eurostat* (2013). Dostupné z http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2013/report.pdf
- Harder for Americans to rise from lower rungs. *NY Times* (2012). Dostupné z http://www.nytimes.com/2012/01/05/us/harder-for-americans-to-rise-from-lower-rungs.html?pagewanted=all&_r=1&
- Wage Report 2012/2013*. ILO. Dostupné z http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_194843.pdf
- Krugman, P. (2012). Robots and Robber Barons. *NY Times*. Dostupné z http://www.nytimes.com/2012/12/10/opinion/krugman-robots-and-robber-barons.html?_r=0
- Intergenerational social mobility in the OECD countries. *OECD* (2010). Dostupné z <http://www.oecd.org/eco/growth/49849281.pdf>
- Pick, M. (2009). *Stát blahobytu, nebo kapitalismus? My a svět v éře neoliberalismu 1989-2009*. Všeň: Grimmus.
- Švihlíková, I. (2010). *Globalizace a krize. Souvislosti a scénáře*. Všeň: Grimmus, 2010
- Švihlíková, I. (2014). Nůžky mezi bohatými a chudými se rozevírají dál. *E15*. Dostupné z <http://nazory.euro.e15.cz/komentare/ilona-svihlikova-nuzky-mezi-bohatymi-a-chudymi-se-rozeviraji-dal-1126369>
- Trade and development report. *UNCTAD* (2014). Dostupné z http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2014overview_en.pdf
- World Investment Report. *UNCTAD* (2013) Dostupné z http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf